

בתמונה: בית שערים

דרך ארץ

סיפורן של רשויות הגנים הלאומיים ושמורות הטבע, שאהבת הארץ הייתה בראש מעייניהן וניגוד אינטרסים חצה אותן. על הדרך שעשו השתיים עד לאיחודן לגוף אחד. רשות הטבע והגנים חוגגת 40 שנה

מאת אור ארנסט

ערכי טבע, ובה פרחי בר, שהפכה לאחד ממסעות ההסברה היותר מרשימים כשכרזות צבעוניות ויפות הציגו את כל הפרחים המוגנים. הכרזות נשלחו למוסדות ציבור ולבתי ספר וזכו להצלחה עצומה. המידע הוטמע בלבבות הילדים שחזרו הביתה ולימדו את ההורים.

קום והתהלך בארץ

בשנת 1954, אלכסנדר עזר, מנהל המרכז לתיירות, הקים במשרדו את המחלקה לשיפור מקומות ארכיאולוגיים, היסטוריים ומופעים מוסיקליים, כשמטרתו הייתה לפתח אתרים היסטוריים של ארץ התנ"ך, לקרב את העם למורשתו, ולאפשר לו חיי תרבות ובילוי. עזר הקים את יריד המזרח בת"א (שסמלו הגמל המעופף) ואת בנייני האומה בירושלים,

בסוף שנת 1965 מונה אלוף (במיל). אברהם יפה לתפקיד מנכ"ל הרשות, והמשיך להציעה קדימה עד לשנת 1979. "התברר לנו, שאם נסתגר בשמורות לבדן ונגן רק על ערכי טבע, תהיה זו מלחמת נסיגה מתמדת ובגידה בשליחותנו. על כן יזמנו מספר חוקים כלליים ופעולות שונות להגנת הנוף והסביבה", כותב אברהם יפה בהקדמה לספרו של עוזי פז "ארץ הצבי והיעל" (כרך א', הוצאת מסדה).

בין השמורות הראשונות שהרשות טיפחה והכשירה לביקורי קהל מיד עם הקמתה היו: המסרק, חורשת אורנים טבעית בהרי יהודה, תל דן, התנור ומערת פער בגליל. בכל אחת מאלה נפרצו שבילים במשנה זהירות, נסללו דרכי גישה, והוכן שילוט מתאים. בהמשך נוספו השמורות: נחל תנינים, מערת שורק,

עם כל מי שביקר באילת חזר הביתה עם שלל אלמוגים למזכרת; פעם, לכל משפחה היה בסלון ביתה תרמיל של פגז עמוס פרחי בר לתפארת; פעם, לגיטימי היה לקחת עתיקות מהשטח, ולצוד בטבע חיות – לעיתים רק לשם שעשוע.

באותה תקופה, המדינה ראתה בכל חלקת אדמה פוטנציאל לבנייה וכל שטח שאינו מעובד היה יעד לכיבוש "השממה". על הרקע הזה פעלו שני ארגונים שקמו במקביל, כשלשניהם כוונות טובות ויעדים ברורים: רשות שמורות הטבע ורשות הגנים הלאומיים.

כי האדם עץ השדה

את ראשיתה המעשי של שמירת הטבע בארץ ניתן למצוא כבר בשנת 1949, עת הזואולוג פרופ' היינריך מנדלסון, לימים חתן פרס ישראל, קרא להקמת "ועדה לשמירת טבע". הוא דאג שייחקק חוק שיאסור ציד במשך שנה כדי לאושש את אוכלוסיות בעלי-חיים שהיו באותה עת על סף הכחדה. בשנים 1951-1952, החזון הציוני הלך והתגשם עם ייבוש ביצות עמק החולה.

"השממה – כל שטח שאינו מעובד או אינו ראוי לעיבוד, בכלל זה מדבר, שדות בור, חולות וטרשים, שלא לדבר על ביצות – כל אלה אינם אלא שמות נרדפים לאויב שיש לכבוש", כך מתאר ד"ר עוזי פז, מי שהיה מנהלה הראשון של רשות שמורות הטבע. "המחשבה בדבר שמירת שטחים אלו הייתה בגדר 'חילול קודש', והנה, קם קומץ אנשים שהעזו לטעון בזכות 'ארץ הקדחת', על כל המטען הדמוני שזה הותיר". אלו היו ניצניה הראשונים של תנועה אקטיבית לשמירת הטבע, שדאגה בין השאר לחקיקת חוק "להגנת חיית הבר".

"בשנים הראשונות, עוד בטרם קמה הרשות (1958-1963), היחס אלינו נע בין הסתייגות לסלחנות, ולעתים קרובות היה מהול אף ביותר משמץ של לגלוג", מעיד ד"ר פז. עם זאת, לא ביקורת תרפה את ידיהם של פעילים ירוקים, כמו החברה להגנת הטבע ודומיהם. אלה יצאו במסע הסברה נגד גזל אלמוגים במפרץ אילת (שבאותם ימים נמכרו כמזכרות לתיירים), נאבקו על שטחים שחשבו כראויים להיות שמורות טבע, התעקשו להבטיח זכויות מים לנוף הארץ. כך, אזורים רבים ניצלו מבנייה, הרס והתייבשות ונתרו כריאות ירוקות בלב לבה של הארץ. בשנת 1964, חצי שנה לאחר שאושר "חוק גנים לאומיים ושמורות טבע", הקים משה דיין, אז שר החקלאות, את רשות שמורות הטבע כשבראשה עמד עוזי פז.

המחנה הרומי, מצדה

לשם גם הביא לראשונה בארץ מופע מוסיקלי בינלאומי: את האופרה "דוד" של דריוס מיו. לצד אירועי תרבות, נערכה רשימה של כל האתרים הזקוקים לטיפול. "המצב בשטח היה בלתי נסבל. ביקרתי באתרים שהעזובה בהם הייתה ממש נוראה, כשקוצים וברקנים שולטים בהם וללא דרכי גישה אליהם", מספר דוד לוינסון, "בתקופת לסמנכ"ל רשות הגנים הלאומיים". "בתקופת המנדט הבריטי נושא זה לא עניין איש. אז רק ביצעו חפירות ארכיאולוגיות שעניינן מדעי בלבד ונטשו את המקום בתום החפירה".

בסוף שנת 1962, הוגשה על-ידי ראש הממשלה דוד בן גוריון הצעת חוק "הגנים הלאומיים ושמורות הטבע". היה זה **יעקב ינאי (יאן)**, מנהל המחלקה לשיפור נוף הארץ באותה התקופה, שגאל חוק זה משימון

ס. יזהר: "ככל שהארץ מצטופפת – שאלת המרחבים הפתוחים, הפראיים והתמימים בנסוכי השקט, שלא נוגעו ביד אדם – שאלה זו נעשית דוחקת יותר. צריך לזכור ששום מגרש משחקים עירוני, משופר ככל שיהיה, לא יוכל לבוא במקום יציאה למרחב..."

(דברים שנשא בכנסת, י' סיוון תשכ"ב)

שמורת החולה ונחל מערות, ולאחר מלחמת ששת הימים הוכשרו גם הבניינים, עין פשחה, נחל גילבון ובריכת המשושים, והפכו לאתרים מבוקרים, וכן רתמו את האוכלוסייה על מנת שתשתף פעולה עם ערכי הרשות. פקחים נשלחו לשטח כפעילות מנע, גובשה רשימת

גן לאומי הכרמל

הראשונים ראו את האדם במרכז, האחרונים ראו את הטבע.

בעוד שאנשי הגנים הלאומיים העניקו לאדם מקומות בילוי להנאתו וכן, את האפשרות להתוודע למורשתו, אנשי שמורות הטבע ראו כחובה מוסרית להגן על הטבע, ולאפשר לאדם ליהנות מיופיו נטול המלאכותיות.

מהו המינון אם כן? הייתה השאלה שכולם נלחמו עליה. מה תהיה דמותה של הארץ? על דיונים בשאלות סוערות אלו קירות הכנסת עדיין יכולים להעיד, זוקני הרשויות גם כיום עשויים להסמיק (ולא מבושה...).

שניים אחזין

מחלוקות אחדות התרחשו על אתרים בארץ, אחת מהן הייתה על אתר חורשת טל בצפון: זה אומר שלי היא (שמורה) וזה אומר שלי (גן לאומי).

לוינסון: "מהרגע שהתכוונו להתחיל לעבוד בחורשת טל התעוררה מחלוקת עם רשות שמורות הטבע – אם האתר מיועד להיות גן לאומי או שמורת טבע. ההבדלים ברורים ביותר: גן לאומי זה אתר שמכשירים אותו לביקורי קהל, בעוד ששמורת טבע אמורה להיות סגורה לכניסה לקהל כדי שכל הנבגים, החרקים והצמחייה בה, יישארו כמות שהיו...".
ד"ר פז: "הם תכננו להפוך את כל שטחה של חורשת טל לכרי דשא ובריכות שחייה. אנחנו חשבנו שיש לשמור על חלק מ'המקדש הבוטני' הזה כפי שהוא, כשמורת טבע, ללא התערבות יד האדם וטיפוחה, כולל העשבים השוטים (ללא מירכאות) הצומחים בה, כפי שבמקדש הלניסטי לדוגמה, לא יעלה על הדעת להוסיף ציפוי שיש או ציורי פרסקו על מנת לייפותו או לשפר את האטרקטיביות שלו".

כמו אברהם ולוט שחילקו את אדמת המרעה לשניים, כך היה דינה של חורשת טל, מספר לוינסון: "יצאנו לטשח עם יוסף וייץ, יו"ר הקק"ל, והוא במקלו המפורסם צייר קו על האדמה, ואמר: כל מה שמדרום לקו יהיה שמורת טבע וכל מה שמצפון לקו יהיה גן לאומי. וכך היה. גידרנו את כל השטח הדרומי, ובשטח הצפוני ביצענו דברים שהפכו את האתר לאטרקציה: ראשית הקמנו בריכת שחייה על-ידי הטיית חלק ממימי הדרן אשר נכנסו לבריכה ויצאו ממנה. בהמשך שתלנו דשאים מתחת לאלונים, הקמנו שירותים, מזנון, בונגלוס ומגרש חנייה, כדי שאפשר יהיה לשהות במקום מספר ימים. בשלב מאוחר יותר טיפלנו גם בשטח הדרומי והרחבנו מעשיית את שטח השמורה. זהו אחד האתרים שהתקיימו בו אירועים שונים בחגים, כשהמועצה האזורית הייתה שותפה מלאה".

אלא שהוויכוח לא נגמר כאן, ואתרים ששתי הרשויות חשקו בהם, נחלקו לעיתים בשיטה

כמו כן, בבית שערים נוקו החזיתות של מערות הקברים; בגן השלושה (הסחנה), אחד האתרים המבוקרים ביותר, בוצעו עבודות גינון נרחבות עם מדשאות ועצים, נבנו בריכה ומפל מלאכותי, כשבין השאר, דאגו גם לייזום מופעי תרבות, תערוכות ואירועים מוסיקליים; במצדה, בעקבות חפירות יגאל ידן, נבנה רכבל עד מתחת לפסגה כדי

ס. יזהר: ארץ נושבת בלי פרחי בר – מחנק בה. ארץ שאין בה משב רוח פתוח, בלתי מופרע – תהיה מלון ולא מולדת. ארץ נושבת שהכול בה כביש ומדרכה והרגשת הכול-גמור-לי-כאן תאכל כל חלקה טובה בלב צעירה".

(דברים שנשא בכנסת, י' סיוון תשכ"ב)

לאפשר עלייה קלה לנכים ולגימלאים, מבלי שיצטרכו לטפס בשביל הנחש. אחת הדרכים המקוריות להחדרת מודעות לאתר חשוב זה, שהינו מסמלי הארץ, ולהבאת מבקרים, היתה באמצעות סרטון פרסומת בו כיכב השחקן רוג'ר מור, הלא הוא 'המלאך' והסוכן החשאי 007 (ג'יימס בונד). מיותר לציין שהמודעות לאתר גברה ועם הזמן מצדה הפכה לאתר מבוקש ומבוקר.

שיפור נוף או שימור נוף?

מצויידים במילים כמו "לשפר", "לפתח", "לבנות", "לסלול", "לנקות", עמדו אנשי הגנים האנגרטיים מול מילים כמו: "לשמר", "להגן", "לדאוג", "לגדר", "לאסור", של עמיתיהם חמורי הסבר מהשמורות.

ודחף ליישומו. כבר בשנת 1964, עם קבלת החוק, הוקמה רשות הגנים הלאומיים בניהולו של ינאי. "כאשר הופקדתי על ניהול רשות זו, נחרדתי. היה זה שדה פעולה בלתי ידוע. עם זאת, חשתי כי פעולותיי, במידה ויהיו נכונות, עשויות לתרום רבות למטרות הפיתוח הלאומי. ניתנה בידי האפשרות להביא לכך שההיסטוריה של ארץ ישראל ועם ישראל תוצג בצורה נאותה למבקרים באתרים". כך מספר יעקב ינאי בספר "יפה נוף", רשות הגנים הלאומיים, הוצאת שקמונה, ירושלים '97.

ברשות הגנים הלאומיים לא זבזבו זמן והחלו בהכנת רשימת האתרים שנזקקו לטיפול. אדריכלים ואדריכלי נוף בעלי שם הובאו לצורך שיחזור ובנייה אסתטית של אתרים, דרכי גישה נסללו, אתרים נוקו, שירותים מזנונים ומגרשי חנייה הוקמו ועבודות גינון נרחבות בוצעו.

"השתדלנו לשחזר מאותם חומרים ולשמור על הקיים, דאגנו לסמן את השיחזור המפריד בין חדש לישן, שילטנו מקומות עם דברי הסבר, וערכנו רשימה של 50 אתרים הכרחיים לטיפול", מספר לוינסון. "בין השאר, ניקינו את התיאטרון בבית שאן; שיפצנו את חומות העיר בעכו וניקינו את החאנים, סללו דרכי גישה לקברות צדיקים, בכלל זה לקברים של הרמב"ם בטבריה, האר"י בצפת, קבר רשב"י בהר מירון, ואת מה שמקובל לראות כקבר דוד המלך בהר ציון; בקיבוץ חפציבה הכשרנו לביקור את בית הכנסת בית אלפא מהמאה ה-6 לספירה, שם גם נחשפה רצפת פסיפס יפהפייה; בקיסריה שיחזרנו את התיאטרון; באשקלון ריכזנו עתיקות; הקמנו מצפורי נוף בגליל; ושיחזרנו ערים נבטיות כמו עבדת וממשיח".

שמורת טבע עין גדי

לכדי גוף אחד והפכו ל"רשות הטבע והגנים", כפי שאנו מכירים אותה כיום, עם 319 שמורות טבע ששטחן הכולל הוא 5,019,233 דונם ו-116 גנים לאומיים בשטח כולל של 247,336 דונם - הישג בהחלט לא מבוטל.

הרשויות, כמובן, לא פעלו בשטח 'ריק'. קדמו להם גופים חשובים לא פחות אשר הכשירו את הקרקע ואת הלבבות: החברה להגנת הטבע, שיוזמה היו **עזריה אלון ואמוץ זהבי**, כמה כבר בשנת 1953, "אגודה לשיפור נוף הארץ ופיתוח אתרים היסטוריים", בה פעלו **פרופ' יגאל ידון וטדי קולק**; אגף התכנון במשרד הפנים, המדור לשמירה על הטבע במשרד החקלאות, מינהל מקרקעי ישראל בניהולו של **נחמן אלכסנדרון**, האדריכלים **אריה שרון, דן טנאי וליפא יהלום; הסופר ס. יזהר ואריה (לובה) אליאב** כנציגי הציבור; אגף העתיקות של משרד החינוך והתרבות בניהולו של **שמואל יבין**; ועוד רבים וטובים שנרתמו למען "המדינה שבדרך", זו שכה רבים נלחמו לעצבה על-פי תפיסת עולמם והאמינו בצדקת דרכם.

מגוון הקולות וריבוי הצבעים הוביל לשטטנז הייחודי הזה: הדינמי, הרגיש, הרב-תרבותי ורב התפוכות. המקום הרך-קשה הזה, למוד התלאות, לצד קידמה מעוררת התפעלות. מקום קטן מלא בעשייה, וביותר מזה - בדעות. המקום הזה שרק שיתוף כוחות יזניק אותו הלאה להצלחות. במידה רבה, סיפורו של הרשות הוא סיפורו של הארץ - הוא הסיפור שלנו.

¹מתוך: "ניצנים ראשונים - לראשיתה של רשות הגנים הלאומיים", שיחות שערך ד"ר צביקה צוק עם דוד לוינסון.

בכל טיפה. מים זורמים, הוברה היטב, הוא בזבז משווע. מיעוט המים בארץ הוביל לפתרונות יצירתיים, כמו הטיית נחלים ושיאיבת מים להשקיית שדות חקלאיים. מהנדסי תה"ל ומקורות עשו כל דרך אפשרית כדי לנצל את המים הזורמים בטבע.

על רקע זה נלחמו אנשי טבע, למען מתן זכויות מים לנוף, למיזעור עד כמה שניתן את נזקי האדם, לצימצום שפכי העפר, ולשמירת בתי גידול לחים המקיימים מיני צמחים ובעלי-חיים, שבהיעדרם ייכחדו. אם מים מוקצים בחוק לתעשייה, לתירות, לחקלאות ולצורכי אדם, אין סיבה שלא יוקצו גם לטבע. מאבקים התנהלו על נחל תבור, נחל כזיב, נחל ערוגות ואחרים. זכור במיוחד התקדים בעין זיו, מעיין גדול בנחל כזיב שקיים שדרת עצי דולב אך בשל שאיבת מים מאסיבית, קטעים מהשדרה התנוונו. לראשונה, עוד בימי "המדור לשמירה על הטבע", הוסכם שחלק מהמים שנתפסו זרמו בצינור יושבו בחזרה לטבע, כחלק מההכרה לזכותו של הנוף למים. לצד מקרה זה היו מאבקים פחות מוצלחים והסכמים שלא תמיד כובדו. למעשה, רק לפני שבועות מספר אושר תיקון לחוק המים המכיר בטבע כצרכן לגיטימי של מים, מעמד שלא היה לו עד עתה.

מדינה בדרך

רק בשנת 1992 הושג הסכם עם צה"ל, לפיו ניתן יהיה לערוך טיולים בשטחי אש בתיאום מראש, כשצה"ל, מצידו, יקפיד לשמור על ערכי הנוף. רק בשנת 1991 הרחיבו את החוק מ"שמורות טבע" ל"שמירת טבע", ובכך קבעו שיש להגן על הטבע גם מחוץ לגבולות השמורות. בשנת 1998 התאחדו שתי הרשויות

שרירותית-פוליטית, בסגנון משפט שלמה: הכרמל ועין גדי - לשמורות הטבע. מירון ועין גדי - לשמורות הטבע.

אבל לא רק שניים אחזו בטלית... היו גם גורמים נוספים שניסו להשפיע על הממשלה לממש את תוכניתם בנוף הארץ, זכור במיוחד מאבק עיקש וממושך על אזור הכרמל. עוד בימי המנדט הבריטי אושרו תוכניות בנייה בכרמל, ששתי הרשויות נלחמו לבטלן.

וכך מתאר פז בלשונו הציורית: "חברי כנסת אחדים, ובראשם הסופר **ס. יזהר**, צידדו בתביעתנו לבטל את תוכנית הבנייה בכרמל. דוד בן גוריון, ראש הממשלה דאז, החליט להקים ועדת שרים מיוחדת. משה דיין הזמין אותי להצטרף אליו ליום סיור בכרמל ולהציג בפניו את הנושא. בעת הסיור הגענו גם אל **אבא חושי**, אז ראש עיריית חיפה. במסגרת המאמצים שנכשלו בעבר לעניין אישי ציבור בחשיבות הפארק, נפגשנו גם עימו אך הוא השליך אותנו מכל המדרגות... עתה, משבאתי אליו עם השר, הוא 'עשה לי כבוד', בא לקראתי ושאל בקול רם: 'מה שלומך פז?' והוליך אותי 'אנג'ז' עד למשרד".

שנתיים יעברו, במהלכן תדון ועדת שרים

ס. יזהר: "ארץ מכוערת תוליד אנשים

מכוערים, אנשים מכוערים יולידו עולם מכוער, ועולם מכוער לא יוליד עוד, אלא יחנוק. הרי זה מושכל ראשון שחוק זה בא להרחיק מקצת חזות קשה זו ואשר התפתחות מרוסנת מאוימת בו. שני צדדים צריכים לחוק זה: צד הציבור מזה, וצד הטבע מזה, אלא שהאחרון אילם. קל יותר לנסח משאלות הציבור, והן אמורות יפה בדברי ההסבר: נוף, בידור, לימוד וקצת שלווה. ומי שמשרת את הציבור ככל השאר, ישרתנו גם באלה. אולם מי יהיה צד הטבע? מי יהיה לו לפה?"

(דברים שנשא בכנסת, חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, י"ד תשכ"ג)

בעניין הכרמל, עד שלבסוף תחליט להמליץ להכריז כגן לאומי גם את כל הקרקעות המיועדות לבנייה (למעט מבנה שעם השנים הפך למלון "יערות הכרמל") חמש שנים נוספות יחלפו עד שהממשלה תאשר המלצה זו. כך, 84,000 דונם בכרמל ניצלו לטובת הטבע ולהנאת המבקרים.

"חבל על כל טיפה"

מיום - היו מאז ומעולם נושא טעון במדינה. כולנו גדלנו על מסע הסברה נרחב של ישראל אין מספיק מקורות מים ושחייבים לחסוך